

ВЛАДАН ЈОВАНОВИЋ, *ЈЕЗИК И РЕЧНИК СВЕТОГ ВЛАДИКЕ НИКОЛАЈА ВЕЛИМИРОВИЋА (ДИФЕРЕНЦИЈАЛНИ ПРИСТУП)*.

Београд: Институт за српски језик САНУ, 2022, 507.

О Светом владици Николају Велимировићу и његовом делу писано је највише у оквирима теолошких дисциплина, пре свега систематског богословља, историје СПЦ, омилинике, пастирског богословља, што је разумљиво имајући у виду величину и значај његовог богословског и црквеног рада. Последњих деценија личности и делу владике Николаја посвећено је више пажње него раније, а његова дела објављују се у великим тиражима у земљи и иностранству. Дело владике Николаја привлачи проучаваоце различитих области науке, културног и уметничког стваралаштва, што само по себи говори колико је његово дело мисаоно, али и емоционално-доживљајно богато и инспиративно.

Владика Николај је своје духовне тежње у животу и науци усмеравао ка Богу, сматрајући да све оно што служи стваралаштву – песма, уметност, па и сам језик – постижу своју сврху само уколико су предани ономе који их је благодатно даривао – Тројичноме Богу. У том светлу треба посматрати и интерпретирати стваралаштво владике Николаја, о чему језгровито говоре и његови стихови у прози из дела *Молитве на језеру*: „Певачи, није главно ваша песма но Господ што слуша”.

Језик владике Николаја, како примећује аутор већ у уводним напоменама, заслужује посебну обраду. Владика Николај је познат као плодан и свестран богословски писац, беседник, песник, пастир, духовник, добротвор, задужбинар, мисионар, али и исповедник хришћанске вере који је због своје непоколебивости био заточен у злогласном концентрационом логору Дахау, а после рата био принуђен да емигрира из земље због стигматизације, која је трајала и неколико деценија после његове смрти, да је „Лелићки Златоуст”, како су га називали његови поштоваоци, био „народни непријатељ”. Његова најпознатија дела писана на српском језику јесу: *О васкрсењу Христовом, Религија Његошева, Беседе под Гором, Изнад греха и смрти, Речи о Свечовеку, Молитве на језеру, Нове беседе под Гором, Мисли о добру и злу, Омилеје, Охридски пролог, Рат и Библија, Вера образованих људи, Мисионарска писма, Символи и сигнали, Царев завет, Духовна лира, Емануил, Номологија, Земља Недођија, Жетве Господње, Касијана – наука о љубави, Једини Човекољубац, Изнад Истока и Запада, Кроз тамнички прозор, Љубостињски стослов* и др. Иначе, Владика је активно писао и на црквенословенском језику, поготову службе, каноне, молитве, али та дела за потребе овог истраживања нису проучавана, и она тек очекују своје истраживаче.

Осим теолошких, философских и других студија и расправа о Николајевом делу, до данас је објављен сразмерно мали број радова у којима се оно у целини или појединачно посматра из угла филологије и науке о српском језику (његовим језиком и стилем бавили су се Ружица Бајић-Љовушкина, Наташа Драгин, Гордана Штасни, и у неколико радова Владан Јовановић).

Отац Јустин Поповић је, верујемо, с правом предвидео да „долази време када ће владика Николај бити слављен као свети Сава”. Предмет истраживања у монографији Владана Јовановића, научног саветника у Институту за српски језик САНУ, првом делу те врсте у нас, јесте језик Светог владике Николаја у два његовим манифестацијама: граматичкој (морфолошкој, творбеној) и лексичкој. Посебну пажњу аутор је усмерио на речник ексцерпиран из корпуса најзначајнијих Николајевићких дела, поглавито његове теолошке терминологије, архаизама, историзама, црквенословенизама које је користио.

Књига је структурисана на следећи начин: „Уместо предговора” (стр. 7–8), „Увод” (9–24), „Писано стваралаштво владике Николаја Велимировића из угла филолошке науке” (25–70), „Грамматички и лексички слојеви” (71–164), „Велико слово у делима Владике Николаја (прилог изучавању српске правописне норме)” (165–172), „Речник” (173–480), „Закључак” (481–487), „Извори” (488–490), „Литература” (490–497) и прилози (499–509) – резимеи на руском и енглеском језику, регистар појмова, именски регистар и „О аутору”.

Диференцијални приступ у методологији истраживања Владана Јовановића подразумева да се језички материјал ексцерпиран из дела владике Николаја посматра у односу на стање у савременом српском књижевном језику – његову књижевнојезичку норму и употребу у систему функционалних стилова. То значи да се језик у делима владике Николаја посматра у троуглу: језик писца (*parole*), језик националне заједнице (*langue*) и језик сакралног (пре свега теолошког) стила. Стога су у књизи представљене најпре особености језика које се уочавају на плану његове структуре (према врстама речи, творбеној структури), а потом су представљени резултати анализе у домену лексиколошких и семантичких истраживања, као и проблеми који се тичу правописа у објављеним делима владике Николаја Велимировића. Уколико су одређене језичке појаве у већој мери везане за врсту текста или жанр, у раду је то истицано уз навођење примера дела у којем је одређена црта запажена.

Речник владике Николаја Велимировића, који чини посебну целину у књизи, писан је с двојаким циљем. Један је да се у њему представи опис лексике из дела владике Николаја која примарно припада слоју српске православне духовности и културе, будући да она заузима средишње место у језику писца, а други је да се начином на који се она описује и представља у књизи пружи допринос српској описној лексикографији у њеном теоријском делу везаном за микроструктуру речничког чланка. У мањем броју случајева у речнику су се нашле и речи које су с аспекта савременог стања књижевног језика данас ређе у употреби. односно познате мањем броју говорника (застареле речи и значења, покрајинизми, дијалектизми итд.), чиме, с једне стране, и овај слој лексике лексикографски осветљава језик писца, а, с друге стране, њиме се осветљава и културни развој нашег народа.

Анализа језика владике Николаја Велимировића, коју је са изузетном акрибичношћу и на обимном корпусу спровео Владан Јовановић, показала је богатство његовог књижевног израза, чија је говорна база, говор ваљевског

краја, у основици савременог српског књижевног језика. По својим одликама, књижевни језик владике Николаја Велимировића у основи припада такозваном београдском стилу, који је владика оплеменио лексиком црквено-словенског језичког наслеђа, затим лексиком коју је понео из свога завичаја и оном коју је сам стварао (нарочито у творби сложеница), обликујући тако сопствени књижевнојезички израз. Укупан поглед на језик и стил владике Николаја Велимировића показује пишчево опредељење да се језиком служи слободно, али тако да, уз поштовање општејезичке правилности, не дозволи да се језик отуђи од средстава укорењених у књижевнојезичкој традицији из сфере православне духовности. Таквим погледом владике Николаја Велимировића на српски језик може се објаснити, са становишта савременог књижевнојезичког стања, употреба архаичних језичких средстава, међу којима се по бројности и карактеристикама издвајају партиципи (на *-ћи*, *-вши* и *-м(и)*). Нарочито је занимљива употреба партиципских образовања с повратном морфемом *се* (*молећи се*, *-а се*, *-е се*; *множећи се*, *-а се*, *-е се*; *односећи се*, *-а се*, *-е се* итд.) које не дају граматике савременог српског језика. Такође, анализа је показала да употреба партиципа не мора бити искључиво историјска категорија, већ да може бити и плод синхронијског процеса, о чему сведоче примери партиципа настали према савременим, актуелним глаголима и њиховим значењима, као што су, на пример, *догоревајућа свећа*, *плач рађајућих створења* итд. Наведене чињенице показују да се процеси у језику одигравају и унутар стила (или стилова) и независно од прокламоване норме и устаљене граматичке праксе. Употреба партиципа у делу владике Николаја Велимировића, коју су неговали и други писци 20. века, као што су Бранислав Нушић, Момчило Настасијевић, Јустин Поповић и др., представља не само књижевнојезички континуитет предвуковске епохе, већ се одређеним иновативним процесима у њиховом грађењу наш савремени језик њима обогаћује и оплемењује.

Појављивање појединих језичких црта у делу владике Николаја Велимировића условљено је врстом текста односно жанра. Именице и придеви с префиксима *без-* и *не-* (*безбожје*, *безбожност*, *безверство*, *бесмрће*, *бешчасник*, *безгневан*, *безмездан*, *безропотни*, *бесилан*, *неженство*, *неосуђивање*, *несреброљубље*, *небиће*, *нетрулежност*, *неискусомужна*, *нетрулежан*, *нелицемеран* итд.), које припадају црквенословенском језичком наслеђу, данас представљају специфичност творбеног система сакралног функционалностилоског комплекса, будући да је продуктивност ових префикса у неутралном стилу српскога језика знатно нижа, често ограничена на индивидуалну и стилски маркирану лексику. Исто тако, међу придевима с префиксом *пре-* издвајају се они примери чије се значење не може описати одвојено од лексичког споја с речју којом се означава носилац особине означене придевом (нпр. *превишњи*, *премилостив*, *премудар*, *преумилан* (о Ипостасима Божјим), *преблагословена* и *пресвета* (о Богородици), *преподобни* и сл.). Реч је и о сталним атрибутима као компонентама агиоантропонима, односно атрибутима који долазе уз одређене религијске појмове. Осим поменутих, у језику владике Николаја Велимировића издвајају се и друге

творенице и начини њихове творбе, као што су глаголи и глаголске именице с префиксом *о-*: *облагодарити, окропити, обездушити се, обесмртити, онебесити се, онечистити се, омолитвити, оплодотворити* итд.), именице и придеви са заменицом *све-* као првим делом сложенице: *сведржитељ, свеоживитељ, свеживот, свемилоост, свемогућство, сведовољност, сведостојанство, свеприсуство, свечовек, свечовечанство, свеблаг, свевишњи, сведвижни, свезнајући, свемилоствиви, свебогати, свевидећи, сведелателни, сведобар, свеједини, свељубавни, свемислостан, свемилоствив, свемогући, свемудри, свепобедни, свесилни, свехвални, свечујући, сведобедан, сведовољан, свеједини, свесрдан, свестрашећи, свеуман, свеумирујући, свечовечански, свецео* итд. Међу особеностима језика владике Николаја Велимировића на плану творбе издвајају се и творенице са везаним основама *(-)слов(-)* и *-словље (-слов(и)је)*. Иако је у историјскојезичком смислу знатан број твореница са везаним основама *слов-* и *-словље (-слов(и)је)* настао у процесу калкирања према грчком језику, а потом у савремени српски језик непосредно усвојен из црквенословенског, везане основе *-слов* и *-словље (-слов(и)је)* из перспективе савременог стања представљају творбена средства са одређеним лексичким значењем, којима се, према одговарајућем творбеном моделу, граде именичке сложенице: *богослов, богословље, језикословље, молитвословље, обредословље, празнословље, природословље, свештенословље, славословље* итд. Имајући у виду чињеницу да се од домаћих творбених морфема граде сложенице по истом моделу као што се у стручним терминологијама из разних области знања граде речи специјалне (терминолошке) употребе од грчких и латинских основа, везане основе *-слов-словље* (арх. *-слов(и)је*) сматрају се суфиксоидима семантички еквивалентним основама грчког порекла (уп. *-словље / -слов(и)је* са *-логија* односно *-слов* са *-лог -слов* и *-словље*). У творбеној класи сложеница из области српске православне духовности и културе, како показује спроведена анализа, највише је оних добијених слагањем и деривацијом односно комбиновањем ових начина у категорији именица: *благовест, богоиздајство, богопоуздање, богопротивник, богоразмишљање, богослов, богословље, богохулник, браколомство, вероисповедање, жртвоприношење, златопоклоник, идолослужење, иконопоштовање, крволиптање, крстогонитељ, милосрдност, народољубац, огњепоклонство, олицетворење, пастирочначалник, писмоводитељ, правдољубље, прељубочинац, прељубочинство, тајновидац* итд., а у категорији придева најбројније сложенице су оне настале комбинованим начином творбе (слагање и суфиксација) и суфиксацијом: *благодарствен, благоверан, благолепан, благообразан, благоразуман, благородан, благословен, благосрдан, благочестив, богоборан, богољубив, богоодступни, богоодступнички, богопротиван, богоугодан, богохулан, богомрзак, браколоман, богупркосан, великоименит, вероломан, високоречив, доброуман, достоверан, досточудан, драговољан, дуготрпљив, дугочекани, духовборни, духовноморални, душегубни, душежедан, живодаван, животворан, животодаван, животоносни, звероподобан, злопамтљив, идолож-*

ртвен, идолопоклонички, иконоборан, иконоборачки, једнобитан, крвожедан, крвоточан, кривоверан, кривоумни, крстоносан, маловеран, милосрдан, многоверујући, многоглагољив, огњезрачан, огњепоклонички, победоносан, правдољубив, правомисаон, слабокарактеран итд.

Лексика српске православне духовности и културе заузима средишње место у делима владике Николаја Велимировића. У семантичком пољу ‘Бог’ издвојен је већи број лексема које се према структури могу сврстати у следеће групе: 1) речи којима се означавају ипостаси Свете Тројице, односно карактеристике које се односе на њих, нпр.: *Дуготрпљиви, Дугочекани, Животодавни, Лучезарни, Многомилостив, Многотрпљив, Најмоћнији, Основатељ, Откровитељ, Победитељ, Победник, Победоносни, Премилосрдни, Промислитељ, Свєблаги, Свєдржитељ, Свєзнајући, Свємилостиви, Свємогући, Свємоћни, Свєприсутан, Свєсилни, Свєтлобитни, Свєтлоносни, Свєумни, Свєоживитељ, Свєтлодавац, Створитељ, Судбодавац, Хлебодавац, Сушти, Толковатељ, Триипостасни, Тросунчан, Утешитељ, Троједан, Човекољубитељ, Човекољубни* итд.; 2) синтагме и изрази (са именом лица Свете Тројице и другим блиским појмовима) и одговарајућим атрибутом – описним придевом, атрибутивом (именицом) или именицом у облику посесивног генитива): *благи родитељ, Бог велики, Бог посетилац, Дух животворни, Бог спори, Бог праведни, велико биће, вечни уметник, владика (многомилостиви), Господ живи, врховни архијереј, гласодржац Господ, Господ живи, господар живота, Господ пречудни, Дух истине, живодавац Христос, животворна Тројица, зидар васионе, отверзитељ Раја, очиститељ нечистих духова, пастир добри, победитељ и спаситељ, помагач журни, светлост неугасива, син девојачки, Слово предвечно, створитељ сведелателни, изабраник Божји, кротак Господ, непобедиви јунак, Нови Цар, савладатељ смрти, сведок тајни, Христос животодавац | жизнодавац* итд.; 3) општеупотребне речи употребљене у метафоричном значењу за именовање Господа односно придеви којима се означава оно што припада Господу или се на њега односи: *вејач, воћ, домаћин, жељени, женик, исток, лекар, небо, јагње, јунак, лекар, највиши, најмоћнији, најмудрији, најсветији, пастир, посетилац, сејач, спас, темељ, цар* итд.; 4) остале именичке творенице фигуративног значења за именовање Господа, односно придеви у именичкој служби: *братољубац, дародавац, добротвор, душељубац, животворац, искупитељ, миродавац и миротворац, надахнитељ, небодржни, непобедив, пастироначалник, победилац, премилостиви, премудри, просветитељ, путовоћ(а), укључујући и партиципска образовања којима се именује Господ, односно лица Свете Тројице: *исходећи (о Светом Духу), рађајући (о Оцу), скоропомоћни (о Господу)* итд.*

Међу лексиком српске православне духовности и културе у језику владике Николаја истиче се старокњижевни лексички слој – како због самих појмова наше вере који се исказују древним сакралним (црквенословенским) језиком, тако и због стила којим се одликују богословски текстови

укорењени у традицији српске духовности и њеног језика. Старокњижевна лексика заступљена је у свим делима владике Николаја Велимировића, како у прозним, тако и у песничким, с тим што је она, по природи ствари, у највећој мери присутна у *Охридском прологу*. Реч је о лексички која одражава наносе књижевних језика којим су се Срби служили – српкословенског, рускословенског, руског књижевног језика, славеносрпског, међу којима се налазе и хибридне творевине засноване на мешавини српског народног језика са другим језицима које су Срби употребљавали. Рускословенске и руске језичке црте у стваралаштву владике Николаја Велимировића често коегзистирају, тако да се ни у анализи оне не могу међусобно лако раздвојити. Њихов знатан број у поменутих делима представља одраз богословског образовања владике Николаја Велимировића, које је утемељено на црквенословенској књижевнојезичкој традицији, с једне стране; с друге, владици Николају, као архијереју Српске православне цркве, црквени језик представљао је живо и насушно средство општења са Богом.

Речник владике Николаја Велимировића, који је издвојен као посебна целина у књизи, представља опис лексике из дела владике Николаја која примарно припада слоју српске православне духовности и културе. Осим приступа лексичким јединицама као вредносним концептима српске православне духовности и културе, у Речнику је интегрално примењена традиционална семасиологија карактеристична за српску описну лексикографију. У Речнику су се нашле и речи које су с аспекта савременог стања књижевног језика данас ређе у употреби, односно познате мањем броју говорника (непознате речи страног порекла, застареле речи и значења, покрајинизми, дијалектизми итд.). Тиме је и овај слој лексике лексикографски осветљен и обрађен, а истраживачима и читаоцима приближен однос владике Николаја према језичкој прошлости српског народа, као и однос према култури других народа с којима делимо знатан део културне прошлости и памћења.

Српски језик је изражајно средство којим је владика Николај Велимировић изразио своју мисао и духовност, али не само своју, већ и народа којем је своје дело и свој живот посветио. Скретањем пажње филолошкој и богословској јавности на језик и речник овог великог мислиоца, које је Владан Јовановић подвргао темељној и исцрпној анализи, изражавамо наду да ће ова књига подстаћи и друге истраживаче на проучавање језика и стила наших најеминентнијих богослова, архијереја, истакнутих свештеника и монаха који нам предадоше реч Божију.

Ксенија Кончаревић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику
kkoncar@mts.rs